

ნინო გურგენიძე
ფილოლოგიის დოქტორი
ბათუმის შოთა რუსთაველი სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ბათუმი, საქართველო

საბავშვო ლიტერატურაში გამოყენებული ონიმების ეტიმოლოგიური კვლევა ფსიქოლინგვისტურ ქრილში

რეზიუმე: საბავშვო ლიტერატურული ნაწარმოები განსხვავებულ, სპეციფიკურ ხასიათს ატარებს, რომლითაც მწერლის ორიგინალობა და ინდივიდუალიზმი ვლინდება. ხშირ შემთხვევაში, ავტორი თვით ქმნის ქალაქებს, ირეალურ პერსონაჟებს, რომლებიც ბავშვებს ფერად სამყაროში ამოგზაურებს და „ხელოვნურ წარმოსახვას“ უქმნის. ამ შემთხვევაში მწერალი ფსიქოლინგვისტურ ქრილში ბავშვურ „ინტელექტს“, სურვილებს, მისწრაფებების „ზონას“ და ფსიქოლოგიას აერთიანებს. ნებისმიერი ლიტერატურული შემოქმედების დანიშნულებაა, შექმნას შესაბამისი განწყობა, რათა ზემოქმედება მოახდინოს მკითხველის ქცევისა თუ განცდის მიმდინარეობაზე. ონიმებისა თუ ტოპონიმების მოხსენიებით ხდება აზროვნების ფიქსაცია ერთ კერძო დენოტატზე, გონება ქვეცნობიერად აერთიანებს, მობილიზაციას უკეთებს ყველა არსებულ ინფორმაციას, მწერალი ერთი სახელდებით მკითხველის გონებაში მის ირგვლივ არსებული ინფორმაციის ლოკალიზებას ახერხებს. ლინგვისტური თვალსაზრისით, ტოპონიმები სხვადასხვა მეცნიერებების სინთეზის შედეგად ფორმირებულ ლექსიკურ – გრამატიკულ კატეგორიას წარმოადგენს, რომელიც შეიძლება სხვადასხვა ასპექტში გამოვიკვლიოთ. ყველაზე მეტად საინტერესოა ონიმების კვლევა ფსიქოლინგვისტიკაში. ადამიანის ფსიქიკის სპეციფიკური თავისებურება და მისი უდიდესი მონაპოვარი სწორედ ისაა, რომ ცნობიერების აქტივობით აღქმული ინფორმაცია განწყობას დაუმორჩილოს და ემოციური გამოხატულება მისცეს. საბავშვო ლიტერატურაში შექმნილი ირეალური სამყარო მხატვრული ფანტაზიის ლექსიკოლოგიური ბაზაა. ფსიქიკური მასალიდან განსაკუთრებით დიდ როლს

ხელოვნებაში გრძნობა, აფექტი ასრულებს. საინტერესოა, მწერალი საბავშვო ლიტერატურაში ონიმების გამოყენებით როგორ ქმნის დიფუზიურ სინამდვილეს, სადაც ალქმითი სინამდვილე, მესხიერებაში მოცემული სინამდვილე და ფანტაზიაში ნაგულისხმევი სინამდვილე ფენომენოლოგიური წარმოსახვაა, რასაც შესაძლოა პირობითად მხატვრული შთაგონება ვუწოდოთ.

საკვანძო სიტყვები: ლიტერატურული ონიმები, ტოპონიმები, დენოტატი, ფენომენოლოგიური წარმოსახვა, მხატვრული შთაგონება

Abstract: The children’s literature is distinguished by its specific nature which reflects an author’s uniqueness and individuality. In most cases a writer invents the names of cities or characters himself, leads children to a colorful world and develops their “artificial imagination”. In this case an author unites children’s “intellect”, desires, “the zone” of aspiration and psychology from psycholinguistic point of view. The aim of any literary work is to create a corresponding mood and atmosphere in order to affect a reader’s behavior or feelings. Using onyms or toponyms, a writer fixes an idea for one particular denotate; a reader’s mind unconsciously combines and mobilizes all the existing information. Giving a name helps an author to localize information around a reader’s mind. From linguistic point of view, toponyms represent a lexical-grammatical category resulted from synthesis of different sciences. It can be studied in different aspects. The research of onyms in psycholinguistics is of particular interest. A specific peculiarity of the human psyche and its greatest achievement are precisely determined by the fact that the perception of information, activated by the consciousness, subordinates mood and gives emotional coloring. A surreal world created in the children’s literature is a linguistic base of artistic fantasy. The most important role of the psychic material in art is played by an affect. It is interesting how a writer of the children’s literature, using onyms, creates a diffusion reality, where a perceived reality, a present reality from memory and an implied reality from fantasy represent a phenomenological imagination that can be conditionally called an artistic inspiration.

Keywords: Literary Onyms, Toponyms, Denotate, Phenomenological Imagination, Artistic Inspiration

ენა წარმოადგენს არა მარტო კომუნიკაციის და შეცნობის საშუალებას, არამედ ის ერის მახასიათებელიცაა. ენა ყოველთვის გამოხატავს ეთნოსს. კულტურის ცვლილებასთან ერთად ხდება ენის მოდიფიცირება, რის საფუძველზეც იქმნება სხვადასხვა ლიტერატურული შედეგები. ყოველდღიურ კომუნიკაციაში ვიყენებთ საკუთარ სახელებს, რომელსაც მიეკუთვნება რეალურად არსებული ადამიანის, ქალაქის, მდინარის, მთისა თუ ნებისმიერი ობიექტის სახელი, რომლითაც მწერლები ლიტერატურულ პერსონაჟებს, საგნებსა და სიუჟეტებს ქმნიან. ლინგვისტური თვალსაზრისით, ონიმები სხვადასხვა მეცნიერებების სინთეზის შედეგად ფორმირდება როგორებიცაა: ლიტერატურათმცოდნეობა, ფილოსოფია, გეოგრაფია, ისტორია და ფსიქოლოგია, რის შედეგადაც ხდება კომპლექსური კვლევა და ვლებულობთ საბოლოო შედეგს. საკუთარი სახელები თავისებურ ლექსიკურ – გრამატიკულ კატეგორიას წარმოადგენს, რომელიც შეიძლება სხვადასხვა ასპექტში გამოვიკვლიოთ: ენასა და მეტყველებაში, დიალექტსა და ლიტერატურაში. ყველაზე მეტად საინტერესოა ონიმების კვლევა ფსიქოლინგვისტიკაში. ადამიანის ფსიქიკის სპეციფიკური თავისებურება და მისი უდიდესი მონაპოვარი სწორედ ისაა, რომ ცნობიერების აქტივობით, „აღქმული ინფორმაცია განწყობას დაუმორჩილოს და ემოციური გამოხატულება მისცეს“ (უზნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია 90). მწერლის შემოქმედებაში უნდა გავმიჯნოთ მის მიერ შექმნილი ორი „სამყარო“-წარმოსახვა:

1. „ვიზუალური წარმოსახვა“, რომელშიც ვიზუალური გარემოს ღირშესანიშნაობებით აღქმულის წარმოსახვა იგულისხმება.
2. „კოგნიტიური ანუ შემეცნებით/შინაგანი წარმოსახვა“, რომელშიც ტერიტორიაზე მოცემული ეთნოსის მახასიათებელი ადათ-წესები და ტრადიციები იგულისხმება.

ყოველი ლიტერატურული ნაწარმოები განსხვავებულ, სპეციფიკურ ხასიათს ატარებს, რომლითაც მწერლის ორიგინალობა და ინდივიდუალიზმი ვლინდება. ონიმები საკუთარი სახელია, მიუხედავად იმისა, რეალურად არსებულია თუ ადამიანის წარმოსახვის ნაყოფია. ლიტერატურულ შემოქმედებაში, მწერლის აქტივობის მიზანს ობიექტური პროდუქტის შექმნა წარმოადგენს. ნაწარმოების შექმნა რთული, ხანგრძლივი პროცესია, რომელშიც ნებისმიერი დეტალი მნიშვნელოვან ელემენტად ითვლება. საინტერესოა ნაწარმოების შექმნის დროს ამოცანა ისაა, რომ უკვე არსებული, ან ზოგჯერ

არარსებული სიუჟეტი მკითხველის წარმოსახვისა და განწყობის მიზეზი გახდეს. განსაკუთრებით საინტერესოა წარმოსახვისა და ფანტაზიის შექმნა ზღაპრებსა და საბავშვო ლიტერატურაში. ავტორი თვით ქმნის ქალაქებს, ირეალურ პერსონაჟებს, რომლებიც ბავშვებს ფერად სამყაროში ამოგზაურებს და „ხელოვნურ წარმოსახვას“ უქმნის. ამ შემთხვევაში მწერალი ფსიქოლინგვისტურ ქრილში ბავშვურ „ინტელექტს“, სურვილებს, მისწრაფებების „ზონას“ და ფსიქოლოგიას აერთიანებს. ისე როგორც კომუნიკაციაში ბავშვთა მეტყველების საყრდენ სიტყვა – კითხვად ითვლება „რატომ?“, ასევე ინტელექტუალურ (ლიტერატურულ) სამყაროში შესაძლებელია „საყრდენ ლექსიკად“ ჩავთვალოთ ტოპონიმები, რადგან სამყაროს, პერსონაჟის, ქალაქის სახელდება წარმოსახვის და ფანტაზიის საბაზს განსაზღვრავს. საბავშვო ლიტერატურაში შექმნილი ირეალური სამყარო და პერსონაჟები მხატვრული ფანტაზიის ლექსიკოლოგიური ბაზაა. „ფსიქიკური მასალიდან განსაკუთრებით დიდ როლს ხელოვნებაში გრძნობა, აფექტი ასრულებს“ (*Ibid.* 599).

მხატვრული ფანტაზია თავის მიზნებს იმით აღწევს, რომ იგი ჩვეულებრივ, ემოციური განცდების ობიექტივაციას იძლევა. თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ კავშირს, რომელიც ბავშვთა ემოციურ განცდებსა და განწყობას შორის არსებობს, მაშინ ემოციური ცხოვრების განსაკუთრებული მნიშვნელობა ფანტაზიისათვის სრულიად ბუნებრივად მოგვეჩვენება, რადგან ბავშვი განსაზღვრულ ასაკამდე სინამდვილის განსხვავებას ვერ აღიქვამს. იგი აღქმის, მესხიერების თუ ფანტაზიის შემთხვევაში ყოველთვის ერთსა და იმავე სინამდვილეს გულისხმობს. ბავშვებისათვის წარმოდგენილი და აღქმული ორივე ერთნაირად სინამდვილეში მოცემულად განიცდება. სწორედ ბავშვთა ფსიქოლოგიური აღქმა და წარმოსახვა აძლევს მწერალს საშუალებას, შექმნას ილუზიური სამყარო – ზღაპარი, სადაც ყველა ბავშვისათვის მოგზაურობა სასიამოვნოა.

მეზღაპრე ქმნის უხილავს, საოცნებო სამყაროს ონიმების საშუალებით, რომელშიც ბავშვები ოცნების რეალიზაციას ახდენენ, პოულობენ და ქმნიან საკუთარ ხედვას, გარემოს. მაგალითად: *ფერია, კონკია, წითელქუდა, ჯუჯები, მზეთუნახავი, პიტერ პენი, ჰარი პოტერი*, ზემოსწინებული ნომინაციები ემოციურ ზემოქმედებას ახდენს ბავშვებზე, რომელიც წარუშლელ კვალს ტოვებს გონებაში. *გულივერის მოგზაურობა* გრანდიოზულ, უკიდევანო სამყაროს ილუზირებს, უქმნის ინტელექტუალურ (არამატერიალურ) სივრცეს, სადაც ყოფნა ფიზიკური არსებობის გარეშეც შესაძლებელია. *ყინულის სასანლე* კი ცივ, მიუსაფარ ადგილს, სადაც მხოლოდ ბოროტებს შეუძლიათ სახლობა. როგორც უკვე ვნახეთ, შეიძლება ითქვას რომ, ონომასტიკა მართლაც

მნიშვნელოვან როლს თამაშობს ლიტერატურის ლირებულებაში და ფასეული ადგილი უჭირავს ფსიქოლინგვისტიკაში (Зинин, *Введение в поэтическую ономастику* 56).

მწერალი სხვადასხვა სტილისტურ ხერხს იყენებს, რომლის ფონზე შესაძლებელია გამოვყოთ:

- **ეპითეტური ტოპონიმები**, ონიმები, რომელსაც ავტორი რაიმე ნიშნით ახასიათებს. **ეპითეტი** – ხატოვანი, მხატვრული განსაზღვრება – მაგალითად: *საოცრებათა ქვეყანა*.
- **შედარებითი ტოპონიმები**, ონიმები რომელთა სახელდება რომელიმე საგნიდან ან მოვლენიდან აირეკლება. (**შედარება** – მხატვრული ხერხი, როდესაც ერთ საგანს ან მოვლენას მეორე საგანს ან მოვლენას ადარებენ რაიმე ნიშნის მიხედვით). მაგალითად: *ყინულის სასახლე*.
- **ჰიპერბოლური ტოპონიმები**, ონიმები, სადაც ავტორი გაზვიადებულად, გადაჭარბებულად აღწერს სახელდებას (Кузнецова, *Теория лексической интерференции* 53). (**ჰიპერბოლა** – ტროპის ისეთი სახეა, რომელიც საგანსა თუ მოვლენას გაზვიადებულად წარმოადგენს). მაგალითად: „*აქეთ გორასა წიხლსა ვკრავ, და იქეთ გორასა ძვრას ვუზამ*“ (*ქართული ხალხური ზღაპრები* 24).

საბავშვო ლიტერატურაში მოცემული ყველა მხატვრული სტილი ქმნის ილუზიურ სამყაროს, რომელიც ბავშვებს თან გასდევს გარკვეულ ასაკამდე, რეალური სამყაროს ზღურბლამდე, ისინი თითქმის ცხოვრობენ, მოქმედებენ ისე, როგორც მათი საყვარელი გმირები არიან.

ზღაპრებში ძირითადად, ზოგადად, სამყაროს ნომინაცია ხდება, სადაც ირეალური გმირები ცხოვრობენ. სამყაროს სახელდება შესაძლებელია, პირობითად მაკროტოპონიმიკად ჩავთვალოთ და ერთ ონიმად განვიხილოთ. **ალისა საოცრებათა ქვეყანაში**, სამყარო რომელიც სავსეა სასწაულებით, უცნაური სათავგადასავლო ამბებით, რეალური ცხოვრების საწინააღმდეგო არსებებითა და თვისებებით. ზღაპარში სიტყვა „ქვეყანა“ კონკრეტულ ტერიტორიულ მოცულობას განსაზღვრავს, მაგრამ ეტიმოლოგიურად ზოგად, უსაზღვრო ტერიტორიულ ერთიანობას წარმოადგენს. ავტორი მიზანმიმართულად სიტყვა „ქვეყანას“ იყენებს, რადგან ბავშვის ცნობიერებაში ნახსენები სიტყვა იგივეა რაც „ყველგან“ „მთელ დედამიწაზე“, ამით ის უქმნის ერთ, მთლიან წარმოსახვას – მთელი დედამიწა საოცრებაა, საოცრება ყველგანაა. ამრიგად, „საოცრებათა ქვეყანა“, „ჯადოსნური სამყარო“, „ტკბილი ქვეყანა“, „შოკოლადის ქალაქი“, შესაძლებელია ჰიპერბოლურ ნომინაციად ჩავთვალოთ, როგორც „**გულივერის სამყარო**“, რადგან

მწერალი ტერიტორიას გაზვიადებულად წარმოადგენს (Зинин, *op. cit.* 63). მაგალითად:

Il était une fois un prince qui s'appelait Dimitri Galhouzof qui habitait le Pays du Bonheur, par delà cinq royaumes et cinq océans. [...] Il a trouvé sa bien-aimée dans son Pays du Bonheur. Ils vécutent heureux longtemps...
 იყო და არა იყო რა, იყო ერთი პრინცი დიმიტრი გალჰოზოფი, რომელიც ბედნიერებათა ქვეყანაში ცხოვრობდა, ხუთ სამეფოსა და ხუთ ოკეანეს შორის. [...] მან თავისი გულის სწორი ბედნიერებათა ქვეყანაში იპოვა და დიდხანს ცხოვრობდნენ ბედნიერად...

სიტყვა „ბედნიერება“ ზოგადი განსაზღვრებაა, ამიტომაც მას ყოველი ბავშვი ინდივიდუალურად აღიქვამს, მას თვით პიროვნება აყალიბებს საკუთარი კრიტერიუმების მიხედვით, ამიტომაც „ბედნიერება“ შესაძლოა სხვადასხვა ქრილში განისაზღვროს, ეს დამოკიდებულია ბავშვის აღქმაზე. მწერალი მთავარ კვანძს ხსნის, რომ სიყვარული, სიტბო – ბედნიერებაა, დანარჩენი თვით ბავშვის წარმოსახვაზე დამოკიდებული.

ამ ტიპის სახელდებები შესაძლებელია, **შედარებით** ოიკონიმატიკა მივაკუთვნოთ. განსაზღვრული ტოპონიმი, ამ კონკრეტულ მომენტში შესაძლებელია როგორც დამოუკიდებელი ონიმა წარმოვადგინოთ, რომელიც ფსიქოლინგვისტურ ქრილში განიხილება და ზოგადი, მატერიალური სამყაროს ნაცვლად, შინაგან სულიერ წარმოსახვას ანვითარებს (Беленькая, *Топонимы в составе лексической системы языка* 24).

მწერალი იცნობს ბავშვთა ფსიქოლოგიას და მათი წარმოსახვის ასოციაციაზე დაქვემდებარებით ქმნის ლექსემებს, რომლებსაც ბავშვი წარმოსახვაში განავითარებს. განსაკუთრებით საინტერესოა საბავშვო ლიტერატურაში გამოყენებული, გამოგონილი ანთროპონიმები, როგორიცაა „**სიზმარა**“ – ონიმა თავიდანვე ქმნის წარმოსახვას ლამაზ სიზმარზე, „**მზეთუნახავი**“, რაც თითოეული ბავშვის ფსიქოლოგიაში ჩანერგილია როგორც უმშვენიერესი, ულამაზესი გოგონა. ლექსემის ეტიმოლოგიურად განხილვის დროს შესაძლებელია, ურთიერთსაწინააღმდეგო ეტიმოლოგია მივიღოთ. პირველად გავნიხილოთ დადებითი კუთხით „მზეთუნახავი“ – მისი მშვენიერება მზესაც კი გააოცებს. უდავოა, რომ მზეთუნახავი უმშვენიერეს, ულამაზეს წარმოსახვასთან ასოცირდება. ამრიგად, შესაძლოა „სიზმარა“ შედარებით ონიმას მივაკუთვნოთ, ხოლო „მზეთუნახავი“ – ჰიპერბოლურ ტოპონიმებს (Кузнецова, *op. cit.* 84). მაგალითად: “Il y avait un garçon qui s'en alla seul dans **le monde des animaux**” (იყო და არა იყო რა, იყო ერთი ბიჭი, რომელიც სამოგზაურად ცხოველთა სამყაროში წავიდა). ზღაპრის ამ ნაწილში მოცემულია შედარებითი ოიკონიმი. ტერიტორია, სადაც

უამრავი ცხოველია შედარებული ცხოველთა სამყაროსთან მიუხედავად იმისა, რომ იქ ადამიანებიც სახლობენ. განსაზღვრულ ადგილს ბავშვი უამრავი ლამაზი, მრავალფეროვანი ცხოველებითა და ფრინველებით წარმოიდგენს, ამით ბავშვთა გონებაში საშიში ცხოველების მიმართ დადებითი განწყობა ვითარდება. ავტორი შუამავალია ბავშვსა და სამყაროს შორის, მას ერთი და იგივე საგანი ან ინფორმაცია შეუძლია სხვადასხვა ემოციით მიაწოდოს და შესაბამისი განწყობა შეუქმნას (უზნაძე, *op. cit.* 302).

ამრიგად, ონომებს როგორც ლიტერატურული ონომასტიკის შემადგენელ ნაწილს, მხატვრული ნაწარმოების კვანძს, მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ლიტერატურულ შემოქმედებაში. ერთი მხრივ, ის ავტორის მიერ ნახსენებ სახელებას განაზოგადებს, ჩვენს ცნობიერებაში ხელახალი განცდის შესაძლებლობას იძლევა, რაც სხვა დროს და სხვა ადგილას შეიძლება ადამიანის განცდის საგანი იყოს. მეორე მხრივ, თავისი ისტორიული ფაქტებითა თუ ეპოქალური თავისებურებებით ქმნის რეალურად არსებულ ინფორმაციას, რაც მკითხველს ნაწარმოების ღრმად აღქმასა და შემეცნებაში უწყობს ხელს. ასევე შესაძლებელია ითქვას რომ, მწერალი თავისი ჯადოსნური კალმით, ტოპონიმებისაგან მოცემულ, უკიდევანო ფანტაზიებითა და მხატვრული ნიჭიერებით ბავშვს გარკვეულ ასაკამდე უქმნის დიფუზიურ სინამდვილეს, სადაც აღქმითი სინამდვილე, მეხსიერებაში მოცემული სინამდვილე და ფანტაზიაში ნაგულისხმევი სინამდვილე ფენომენოლოგიური წარმოსახვაა. ამ მდგომარეობას, პირობითად შესაძლოა, ინსპირაცია, მხატვრული შთაგონება ვუწოდოთ.

ბიბლიოგრაფია

ქართული ხალხური ზღაპრები, თბილისი, საბა, 2011.

Беленькая, Виктория, *Топонимы в составе лексической системы языка*, Москва, Высшая школа, 1969.

Зинин, Сергей, *Введение в поэтическую ономастику*, Москва, издания Пушкина, 1960.

Кузнецова, Ирина, *Теория лексической интерференции*, Москва, 1988.